

БӨЛІМ: ЖАЛПЫ РУБРИКА

Балалардағы сөйлеу бұзылыстарын алдын алу

ЖАРИЯЛАНДЫ
29.03.2025

ТІРЕК СӨЗДЕР

алдын алу, артикуляция, балалардың
сөйлеуі, логопедия, сөйлеу
бұзылыстары, тіл дамуы,
фонематикалық қабылдау

СІЛТЕМЕ

<https://bilimger.kz/177395/>**Кияшева Бикұлыс Бекеновна***Жетісу облысы, Алакөл ауданы, Достық ауылы**Нұрлытаң балабақшасы**Тәрбиеші***Аннотация**

Бұл мақалада балалардағы сөйлеу бұзылыстарын алдын алу шаралары мен тиімді әдістері қарастырылады. Сөйлеу – адамның қоршаған ортамен қарым-қатынас жасауындағы негізгі құрал, ал оның дұрыс қалыптасуы баланың танымдық және әлеуметтік дамуына тікелей әсер етеді. Соңғы жылдары сөйлеу бұзылыстарының кең таралуы бұл мәселенің өзектілігін арттыра түсуде. Балалардың сөйлеу қабілетін дамыту және бұзылыстардың алдын алу үшін жүйелі жұмыстар жүргізу қажет. Мақалада сөйлеу бұзылыстарының негізгі себептері, олардың алдын алу жолдары, логопедиялық жаттығулар мен ата-аналардың рөлі туралы жан-жақты қарастырылған.

Кілт сөздер:

сөйлеу бұзылыстары, логопедия, артикуляция, тіл дамуы, фонематикалық қабылдау, алдын алу, балалардың сөйлеуі

Балалардағы сөйлеу бұзылыстарының негізгі себептері

Балалардағы сөйлеу бұзылыстары әртүрлі биологиялық, әлеуметтік

және психологиялық факторлардың әсерінен туындайды. Ең алдымен, баланың сөйлеу қабілетінің дамуы оның орталық жүйке жүйесінің жағдайымен тығыз байланысты. Егер жүктілік кезінде ананың денсаулығында қандай да бір ақаулар болса, инфекциялық аурулар немесе токсикоздар орын алса, бұл баланың сөйлеу қабілетінің қалыптасуына теріс әсер етуі мүмкін. Сондай-ақ, босану кезіндегі асқынулар, оттегінің жетіспеуі, бас миының зақымдануы немесе неврологиялық ауытқулар да сөйлеу дамуының кешеуілдеуіне әкеледі.

Туа біткен немесе жүре пайда болған есту қабілетінің бұзылыстары да сөйлеу дағдыларының қалыптасуын тежейді. Егер бала қоршаған ортадағы дыбыстарды толық немесе дұрыс естімесе, онда ол сөздерді қайталау, дыбыстарды ажырату және оларды дұрыс қолдану қабілеттерінен айырылады. Мұндай жағдайларда балада фонематикалық қабылдау қиындықтары пайда болып, сөйлеудің дамуы баяулайды немесе мүлде тежеледі.

Әлеуметтік факторлар да баланың сөйлеу дағдыларының қалыптасуында маңызды рөл атқарады. Егер ата-аналар баламен жеткілікті деңгейде сөйлеспесе немесе оның сұрақтарына қысқа жауап беріп, қарым-қатынасты шектесе, бала тілдік ортадан тыс қалады. Мұндай жағдайда оның сөздік қорының дамуы бәсеңдейді, сөйлеу белсенділігі төмендейді, нәтижесінде сөйлеу дағдылары дұрыс қалыптаспайды. Кейбір отбасыларда баланың сөйлеуіне смартфон, планшет немесе теледидардың әсері жоғары болып, ата-аналармен және құрдастарымен тікелей қарым-қатынас азаяды, бұл да сөйлеу бұзылыстарына алып келуі мүмкін.

Психологиялық факторлар да бала тілінің дамуына үлкен әсер етеді. Егер бала жиі күйзеліске ұшыраса, қорқыныш пен сенімсіздік сезінсе, оның сөйлеу қабілеті бұзылып, ойын толық жеткізуге қиындық туындайды. Кейбір балалар қатты толқып, ұялған кезде тұтығу немесе сөздерді дұрыс айтпау сияқты мәселелерге тап болады. Мұндай жағдайларда сөйлеу бұзылыстары эмоционалдық күйге тікелей байланысты болып, баланың өз ойын еркін жеткізуіне кедергі келтіреді.

Сөйлеу бұзылыстарының алдын алу жолдары

Балалардың сөйлеу бұзылыстарын алдын алу үшін жүйелі әрі кешенді шараларды қолдану қажет. Бұл шаралар ең алдымен баланың сөйлеу мүшелерінің дұрыс дамуын, дұрыс тыныс алуын және дыбыстарды нақты айтуды қалыптастыруға бағытталуы керек. Ерте жастан бастап баламен қарым-қатынасты дамыту және оған белсенді сөйлеу ортасын қалыптастыру маңызды.

Ата-аналар баланың сөйлеуін дамыту үшін күнделікті қарапайым қарым-қатынасты қолдануы керек. Балаға сұрақтар қою, оның жауабын мұқият тыңдау, әңгімелесу барысында жаңа сөздер үйрету, ертегілер мен әңгімелер айтып беру баланың сөздік қорын кеңейтіп, сөйлеу дағдыларын жетілдіреді. Сонымен қатар, күнделікті сөйлеу әрекеттеріне ойын түрлерін қосу тиімді әдістердің бірі болып табылады. Мысалы, «Жаңылтпаш айт», «Кім көп сөз біледі?» сияқты ойындар баланың артикуляциясын жақсартып, дұрыс дыбыстауды қалыптастырады.

Артикуляциялық гимнастика жасау арқылы сөйлеу мүшелерінің қозғалысын жақсартуға болады. Мұндай жаттығуларға тілдің ұшын көтеру, ерінді алға созу, ауа үрлеу, дауысты және дауыссыз дыбыстарды дұрыс айтуға арналған арнайы жаттығулар жатады. Бұл жаттығулар тіл, ерін, жақ бұлшықеттерін нығайтуға көмектесіп, дыбыстарды дұрыс айту дағдысын қалыптастырады.

Сөйлеу бұзылыстарының алдын алуда фонематикалық қабылдауды дамытуға ерекше көңіл бөлу қажет. Балаға ұқсас дыбыстарды ажыратуды үйрету, белгілі бір дыбыстарға байланысты сөздерді табу, дыбыстық диктанттар жазу сияқты жаттығулар фонематикалық қабылдауды жақсартады. Бұл әдістер баланың есту қабілетін нығайтып, дыбыстарды дұрыс ажыратуға және оларды нақты айтуға үйретеді.

Сонымен қатар, балалардың жалпы денсаулығын нығайту да сөйлеу дағдыларының қалыптасуына оң әсер етеді. Дұрыс тамақтану, таза ауада серуендеу, дене жаттығуларын орындау баланың ми қызметін жақсартып, сөйлеу қабілетіне оң ықпал етеді. Ұсақ моториканы дамыту

да маңызды рөл атқарады, өйткені қолдың қозғалыстары мен сөйлеу мүшелерінің жұмысы арасында тығыз байланыс бар. Саусақ ойындары, мозайка құрастыру, сурет салу, пластилинмен жұмыс істеу сияқты жаттығулар сөйлеу орталықтарының белсенділігін арттырып, сөйлеудің қалыптасуына көмектеседі.

Сөйлеу бұзылыстарының алдын алуда ата-аналар мен педагогтардың бірлескен жұмысы маңызды орын алады. Балабақшада тәрбиешілер балалармен логопедиялық ойындар өткізіп, дұрыс дыбыстауға үйретсе, үйде ата-аналар осы жұмысты жалғастырып, баланың сөйлеу дағдыларын жетілдіруі керек. Егер балада сөйлеу бұзылыстары байқалса, оны ерте кезеңде анықтап, логопед маманның көмегіне жүгіну қажет.

Жалпы, балалардағы сөйлеу бұзылыстарын алдын алу – кешенді тәсілді талап ететін ұзақ мерзімді процесс. Дұрыс ұйымдастырылған сөйлеу ортасы, артикуляциялық жаттығулар, фонематикалық қабылдауды дамыту және ата-аналардың белсенді қолдауы арқылы балалардың сөйлеу қабілетін жақсартып, сөйлеу бұзылыстарының алдын алуға болады.

Логопедиялық жаттығулар мен ойындардың маңызы

Балалардың сөйлеу дағдыларын жетілдіруде логопедиялық жаттығулар мен ойындардың маңызы өте зор, себебі олар артикуляциялық аппаратты дамытып, дыбыстарды дұрыс айтуға көмектеседі. Ерте жастан бастап арнайы жаттығуларды орындау баланың сөйлеу бұлшықеттерін нығайтып, дұрыс дыбыстау қабілетін қалыптастыруға мүмкіндік береді. Логопедиялық жаттығулардың басты мақсаты – тіл, ерін және жақ бұлшықеттерінің қозғалысын жетілдіру, себебі сөйлеу бұзылыстарының басым көпшілігі осы бұлшықеттердің әлсіз жұмыс істеуіне байланысты туындайды.

Логопедиялық жаттығулардың ішінде артикуляциялық гимнастика ерекше орын алады, өйткені ол сөйлеу мүшелерінің қозғалысын жетілдіріп, әр дыбысты нақты және анық айтуға көмектеседі. Мысалы, «тілді жоғары көтеру», «ерінді түтікше жасау», «ауа үрлеу» сияқты

қарапайым жаттығулар баланың артикуляциялық аппаратын нығайтады. Бұл жаттығулар дыбыстарды дұрыс айтуға үйретіп қана қоймай, сөйлеу жылдамдығын реттеуге, тыныс алу қабілетін жақсартуға да ықпал етеді.

Логопедиялық ойындар балалардың сөйлеу дағдыларын дамытудың ең тиімді әдістерінің бірі болып табылады, себебі олар баланың қызығушылығын арттырып, оқу процесін жеңілдетеді. Балалар ойын барысында дыбыстарды қайталай отырып, оларды дұрыс айтуға үйренеді және сөйлеу барысында интонацияны дұрыс қолдануды меңгереді. Мысалы, «Жаңылтпаш айт», «Сөз құрастыр», «Кім көп сөз біледі?» сияқты ойындар баланың фонематикалық қабылдауын жақсартып, сөздік қорын кеңейтеді. Сонымен қатар, ертегі кейіпкерлерін дыбыстау, рөлдік ойындар ойнау, әртүрлі дыбыстарды еліктеу арқылы балалар сөйлеу дағдыларын жетілдіреді.

Логопедиялық жаттығулар мен ойындар тек дыбыстарды дұрыс айтуға ғана емес, жалпы сөйлеу мәдениетін қалыптастыруға да ықпал етеді. Балалар сөздерді анық және түсінікті айтуға, сөйлемдерді дұрыс құрастыруға, ойларын еркін жеткізуге дағдыланады. Сонымен қатар, ойындар мен жаттығулар балалардың өзіндік сенімділігін арттырып, олардың қарым-қатынас дағдыларын жақсартады.

Ата-аналардың сөйлеу дамытудағы рөлі

Балалардың сөйлеу қабілетінің дамуы көбінесе олардың ата-аналарының қатысуына және қарым-қатынас жасау деңгейіне байланысты. Ата-аналар – баланың алғашқы тәрбиешілері және негізгі сөйлеу үлгісі болып табылады, сондықтан олардың сөйлеу мәдениеті мен қарым-қатынас жасау стилі бала тілінің дамуына тікелей әсер етеді. Егер ата-аналар баламен жиі сөйлесіп, түрлі сұрақтар қойып, онымен қарым-қатынас орнатса, бала сөздік қорын байытады, сөйлеу дағдылары жылдам қалыптасады.

Баланың сөйлеуін дамыту үшін ата-аналар күнделікті әңгімелесу барысында оның сөздік қорын кеңейтіп, сөйлемдерді дұрыс құрастыруға көмектесуі қажет. Мысалы, күнделікті әрекеттерді сипаттау, табиғат

құбылыстары туралы әңгімелеу, оқиғаларды баяндау сияқты әдістер баланың сөйлеу дағдыларын жетілдіреді. Сонымен қатар, ата-аналар балаларымен бірге кітап оқу, ертегілер айту, түрлі тақырыптарда әңгімелесу арқылы олардың тілдік белсенділігін арттыруы керек.

Баланың дұрыс сөйлеуін қалыптастыруда ата-аналардың дыбыстарды дұрыс айтуына ерекше мән бергені жөн. Егер бала кейбір дыбыстарды дұрыс айтпаса, ата-аналар оны түзетуге көмектесіп, оған дұрыс үлгі көрсетуі керек. Мысалы, егер бала «ш» дыбысын «с» деп айтса, ата-аналар бұл дыбысты бірнеше рет дұрыс қайталап, оның артикуляциясын түсіндіруі қажет. Дегенмен, бұл процеске қысым көрсетпей, баланы мәжбүрлемей, оны қызықты ойындар мен жаттығулар арқылы түзету маңызды.

Балалардың сөйлеу дағдыларын жетілдіруде ата-аналардың эмоционалдық қолдауы да үлкен рөл атқарады. Егер бала сөйлеу барысында қателік жасаса немесе тұтығып қалса, оны сынамай, керісінше, ынталандырып, дұрыс айтуға көмектесу қажет. Баланың өзін еркін сезінуі үшін ата-аналар оны асықтырмай, сабырлықпен тыңдап, оның ойларын толық жеткізуіне мүмкіндік беруі керек. Сонымен қатар, ата-аналар балалардың сөйлеу белсенділігін арттыру үшін оларды құрдастарымен жиі қарым-қатынас жасауға ынталандырып, ортақ ойындарға тартуы маңызды.

Балалардың ұсақ моторикасын дамыту да сөйлеу қабілетіне оң әсер етеді, сондықтан ата-аналар оларды саусақ ойындарына, пластилинмен мүсіндеуге, құммен ойнауға, сурет салуға және басқа да шығармашылық әрекеттерге қатыстыруы керек. Бұл қолдың қозғалысын жетілдіріп қана қоймай, мидың сөйлеу орталықтарының белсенділігін арттыруға көмектеседі.

Жалпы алғанда, ата-аналардың сөйлеу дамытудағы рөлі тек баламен жиі қарым-қатынас жасаумен шектелмейді, сонымен бірге олардың эмоционалдық және психологиялық қолдауы арқылы балада дұрыс сөйлеу дағдыларын қалыптастыру маңызды. Егер ата-аналар баланың

сөйлеуін дамытуға ерте жастан көңіл бөлсе, ол мектеп жасына жеткенде сөздік қоры бай, сөйлемдерді дұрыс құрай алатын, өз ойын еркін жеткізе алатын жеке тұлға ретінде қалыптасады.

Қорытынды

Балалардың сөйлеу бұзылыстарын алдын алу – кешенді әрі жүйелі жұмыс жүргізуді қажет ететін маңызды процесс. Сөйлеу бұзылыстарының алдын алу үшін биологиялық, әлеуметтік және психологиялық факторларды ескеру қажет. Ерте жастан бастап сөйлеуді дамытуға бағытталған арнайы әдістерді қолдану арқылы балалардың тілдік дағдыларын жақсартуға болады. Логопедиялық жаттығулар, ойын әдістері және ата-аналармен белсенді қарым-қатынас жасау сөйлеу қабілетін қалыптастыруда маңызды рөл атқарады.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Бейсенбаева С.Л. Балалардағы сөйлеу бұзылыстары және оларды түзету жолдары. – Алматы: Атамұра, 2020.
2. Оразбаева Ф. Ш. Тіл дамытудың ғылыми негіздері. – Нұр-Сұлтан: Фолиант, 2019.
3. Мұқанова Ж.К. Логопедиялық жұмыс негіздері. – Шымкент: Оқулық, 2021.
4. Сейітжанова А.М. Балалардың сөйлеу қабілетін жетілдіру әдістері. – Ақтөбе: Болашақ, 2022.
5. Құлмағанбетова Р.Қ. Сөйлеу мәдениеті және оның даму жолдары. – Қызылорда: Білім, 2021.
6. Нұрғалиева Г. Балалардың артикуляциялық дағдыларын дамыту. – Тараз: ҚазАқпарат, 2020.
7. Тұрсынбаева Л.Л. Мектепке дейінгі балалардың тілін дамыту әдістері. – Алматы: Қазақ университеті, 2018.
8. Бекмұратова А.С. Логопедия негіздері және сөйлеу бұзылыстарын түзету. – Нұр-Сұлтан: Білім әлемі, 2019.

ҚМ АА Куәлік нөмірі: **KZ45VPY00102718** — ҚР Мәдениет және Ақпарат министрлігі

© 2026 **Bilimger.kz** Ақпараттық-танымдық білім порталы. Барлық мазмұн авторлық құқықпен қорғалған.